

פרשת ויצא: עד מתי מותר לקרוא קריאת שמע ולהתפלל ערבית

בס"ד

פתיחה

כפי שראינו בעבר (ויצא שנה ג') הגמרא (ברכות כו ע"א) לומדת מהמילים בפרשתנו 'ויפגע במקום', שיעקב תיקן תפילת ערבית. כאמור אז, אמנם עם ישראל קיבל על עצמו את תפילת ערבית כחובה, אך לעובדה שבמקורה היא תפילת רשות יש השלכות להקל:

א. כפי שכותבת הגמרא בסוף מסכת ראש השנה, מטרת חזרת הש"ץ היא להוציא את הרבים ידי חובתם, וגם בזמן הזה שיודעים להתפלל וישנם סידורים תקנת חז"ל לא זזה ממקומה. כל זה נכון לגבי שחרית ומנחה, לעומת זאת בתפילת ערבית אין חזרת הש"ץ, ובטעם הדבר נימק הרמב"ם (שם ט, ט) כי מעיקר הדין תפילת ערבית איננה חובה. ובלשון המשנה ברורה (רלז, א):

"אין שליח צבור חוזר התפלה בתפלת ערבית - שאין תפלת ערבית חובה רק מצווה, ולא נתחייב בה אדם שיצטרך הש"ץ להוציאו ידי חובתו (רמב"ם). ואפילו האידנא (= בזמן הזה) דקבעוה חובה, מכל מקום לא אלים מנהגא לשויה (= לא חזק המנהג לעשותו) חובה כדי לאטרוחי צבורא (= להטריח הציבור) להחזיר הש"ץ התפילה."

ב. כאשר אדם מאחר לתפילת שחרית והציבור כבר מתפלל שמונה עשרה, עליו להמשיך את סדר תפילתו כרגיל, כיוון שעדיף לסמוך גאולה לתפילה מאשר תפילה במניין. לעומת זאת, במקרה בו אדם איחר לתפילת ערבית והציבור כבר החל תפילת שמונה עשרה, פסק השולחן ערוך (רלז, ג) שתפילה בציבור עדיפה על סמיכת גאולה לתפילה, וניתן להצטרף מיד לציבור כיוון שמעיקר הדין תפילת ערבית רשות, וסמיכת גאולה לתפילה במקרה זה פחות חשובה.

בעקבות יעקב אבינו שתיקן תפילת ערבית, נעסוק השבוע בשאלה האם יש לקרוא קריאת שמע של ערבית דווקא לפני חצות, דיון המשליך על השאלה האם עדיף להתפלל לפני חצות. כדי לענות על שאלה זו, ראשית יש לפתוח אודות זמן קריאת שמע של ערבית, הנתון במחלוקת ראשונים.

תחילת זמן קריאת שמע

ממתי מותר לקרוא קריאת שמע של ערבית? הגמרא בתחילת מסכת ברכות (ב ע"ב) מביאה מחלוקת תנאים בעניין זה, המציגים מגוון דעות: משעה שמתקדש היום בערבי שבתות, מצאת הכוכבים, משעה שעני נכנס לאכול פיתו במלח ועוד – למרות חילוקי הדעות, לפי כולן הזמן הינו סמוך לצאת הכוכבים, זמן בו בני אדם היו שוכבים לישון.

בחלק מהמקומות בעולם מכיוון שהשמש שוקעת בשעה מאוחרת, נהגו רבים לקרוא קריאת שמע ולהתפלל ערבית מבעוד יום. מעשה זה עורר את תמיהת הפוסקים, שכן גם אם מובן הדבר לגבי תפילת ערבית, אותה אפשר להתפלל מוקדם וכדעת רבי יהודה הסובר שאפשר להתפלל ערבית מפלג המנחה, אבל לגבי קריאת שמע הדברים לא נאמרו (עיין בדף לפרשת חיי שרה שנה ד').

תירוצי הפוסקים

הפוסקים העלו מספר טעמים ליישוב המנהג:

א. **רש"י** (ב ע"א ד"ה עד) פירש, שאכן לא יוצאים ידי חובת קריאת שמע בבית הכנסת, אלא בזו שאומרים על המיטה לפני השינה. אם כן מה טעם הקריאה בבית הכנסת? לטענתו היא נאמרת כדי להתפלל שמונה עשרה מתוך אמירת דברי תורה. בדומה לכך כתב **רבינו יונה** (א ע"א), אך נקט שאין לסמוך על קריאת שמע סמוך לשינה, ויש לחזור ולקרוא קריאת שמע אחרי צאת הכוכבים. לכאורה אין די ביישוב זה, שכן גם אם קוראים את פרשת קריאת שמע אחרי צאת הכוכבים, הרי את ברכות קריאת שמע אין שבים וקוראים! רבינו יונה עמד על קושיה זו ותירץ, שכיוון שמעיקר הדין ניתן להתפלל בשעה זו ערבית (על כל פנים לדעת רבי יהודה), זמן זה נחשב כזמן הברכות, גם אם אי אפשר לקרוא קריאת שמע. ובלשונו:

"ועדיין יש לשאול, כיוון שאינו זמן קריאת שמע בשעה שקורין אותה בבית הכנסת, היאך יוצא ידי חובה מהברכות אם אינו לילה לענין קריאת שמע? ויש לומר, שאף על פי שאינו לילה ממש מפני שלא יצאו הכוכבים, אפילו הכי כיון ששקעה חמה והוי לילה לענין תפלה של ערבית כדלקמן, הכא נמי דיינינן ליה לילה לקריאת הברכות."

ב. **רבינו תם** (תוספות ד"ה מאימתי) חלק על רש"י וטען, שלא ייתכן שיוצאים ידי חובה בקריאת שמע שעל המיטה ממספר סיבות. ראשית, כדי לצאת ידי חובת קריאת שמע, צריך לכוון לקבל עול מלכות שמיים, וקריאת שמע שעל המיטה נועדה להגן מפני המזיקין (ברכות ה ע"א). שנית, בקריאת שמע שעל המיטה קוראים פרשה אחת בלבד מקריאת שמע, ולא את שלושת הפרשיות.

משום כך פירש רבינו תם, שיוצאים ידי חובה בקריאת שמע בבית הכנסת למרות שהיא נאמרת מבעוד יום, ואין צורך לחזור ולקרוא אותה אחרי צאת הכוכבים. לטענתו, כאשר רבי יהודה סובר שניתן להתפלל ערבית מפלג המנחה, אין כוונתו רק לתפילת ערבית, אלא גם לקריאת שמע. ובלשונו:

"לכן פירש רבינו תם, דאדרבה קריאת שמע של בית הכנסת עיקר. ואם תאמר, היאך אנו קורין כל כך מבעוד יום? ויש לומר דקיימא לן כרבי יהודה דאמר בפרק תפלת השחר (ט ע"א) דזמן תפלת מנחה עד פלג המנחה דהיינו אחד עשר שעות פחות רביע ומיד כשיכלה זמן המנחה מתחיל זמן ערבית."

ג. **הרא"ש** (א, א) בדעת ביניים סבר, שניתן לקרוא קריאת שמע לפני צאת הכוכבים, אך לא כל כך מוקדם ומבעוד יום כפי שסבר רבינו תם. לטענתו, מנהג העולם מסתמך על התנאים הסוברים שזמן קריאת שמע לפני צאת הכוכבים, כגון משעה שהעני נכנס לאכול פיתו (למרות שהמשנה לא פוסקת כמותם).

להלכה

להלכה פסק השולחן ערוך (רלה, א) כדעת הרמב"ם, שניתן לקרוא קריאת שמע רק מצאת הכוכבים. במקרה בו קראו לפני כן, יש לקרוא אותה שוב לאחר צאת הכוכבים, כפי שחלק נוהג לעשות כשהם מקבלים את השבת במניין מוקדם (ועיין בדף לפרשת ויקהל

פקודי שנה ג'). **המגן אברהם** (שם, ב) הוסיף שבמקומו רבים סומכים על שיטת רבינו תם, ויוצאים ידי חובה בקריאת שמע לפני צאת הכוכבים, אך הוסיף שטוב להחמיר ולכוון בקריאת שמע שעל המיטה לקבל עול מלכות שמיים, ולקרוא שתי פרשיות.

סוף זמן הקריאה

עד כה ראינו את המחלוקת ממתי מותר לקרוא קריאת שמע של ערבית. מחלוקת נוספת יש בין חכמים לרבן גמליאל, עד מתי מותר לקרוא קריאת שמע של ערבית:

א. לדעת חכמים על אף שמעיקר הדין זמנה כל הלילה, יש לקרוא רק עד חצות. נימוקם הוא שדווקא מפני שזמנה ממושך, יש חשש שיתרשלו בקריאתה, וכאשר אדם ישוב לביתו לאחר יום עבודה, במקום לקרוא מיד קריאת שמע, יאכל וירדם, והוא עלול לבטל את המצווה. ב. לעומת זאת לדעת רבן גמליאל נראה, שאפשר לקרוא לכתחילה כל הלילה.

מחלוקת הראשונים

נחלקו הראשונים ביחס בין דברי חכמים לרבן גמליאל, ובפסיקת ההלכה:

א. **הרמב"ם** (קריאת שמע א, ט) **והסמ"ג** (עשין יח) סברו שההלכה כדברי חכמים ולכתחילה יש לקרוא קריאת שמע עד חצות, שכן יחיד ורבים הלכה כדברי הרבים. לטענתם, למרות שלדעת חכמים יש לקרוא קריאת שמע קודם חצות בגלל החשש שיאכלו וירדמו, גם אם אין כוונת האדם לאכול ואין חשש שירדם - בכל זאת הגזירה קיימת ותמיד יש לקרוא לפני חצות.

כיצד יתמודדו עם הגמרא הכותבת בשם שמואל שהלכה כרבן גמליאל? הבית יוסף (או"ח רלה) דחק, שכוונת הגמרא להורות שרק בדיעבד מי שלא קרא קריאת שמע עד חצות, יכול לקרוא קריאת שמע עד עלות השחר ושלא כדעת רבי אליעזר הסובר שניתן לקרוא קריאת שמע רק עד המשמרת הראשונה של הלילה - אבל וודאי שלכתחילה הלכה כחכמים שעד חצות. ובלשון הסמ"ג:

"שנינו בפרק קמא דברכות מאימתי קורין את שמע בערבין משעת יציאת הכוכבים עד חצי הלילה כדברי חכמים, ואם עבר ואיחר וקרא עד שלא עלה עמוד השחר יצא ידי חובתו, דהלכה כרבן גמליאל שסובר כך, ולא אמרו חכמים עד חצות אלא לכתחילה, כדי להרחיק האדם מן העבירה."

ב. **הרשב"א** (ד"ה ובני) **והטור** (או"ח רלה) חלקו וסברו שההלכה כרבן גמליאל כיוון שכאמור שמואל פסק כמותו, ולא חייבים להספיק לקרוא קריאת שמע עד חצות. עם זאת, גם לשיטתם אסור לאכול לפני שקוראים קריאת שמע מחשש שמא יתרשלו ולא יקראו, אך מי שלא אוכל יכול להתעכב בקריאת שמע.

ג. **רבינו יונה** (א"ע"א בדה"ר ד"ה ויש) בגישה שלישית והמחמירה ביותר פסק, שלא זו בלבד שהלכה כדעת חכמים שיש לקרוא קריאת שמע עד חצות, אלא שלאחר חצות לא ניתן לקרוא עוד קריאת שמע. הוא טען שלמרות שמדובר בביטול מצווה מדאורייתא, מותר לחכמים לבטלה במקום סייג וגדר, וכפי שגזרו שאין לתקוע בשופר בשבת שמא יטלטלוהו ברשות הרבים.

להלכה

נחלקו האחרונים בפסק ההלכה:

א. **השולחן ערוך** (רלה, א) **והחיי אדם** (כלל לד) פסקו כרמב"ם, שיש לקרוא לכתחילה קריאת שמע עד חצות (וכמה שיותר מוקדם, מדין זריזים מקדימים למצוות) ובדיעבד עד עלות השחר. עוד הוסיף השולחן ערוך שאסור לאכול סמוך לזמן קריאת שמע, מחשש שמא ישכח לקרוא או יירדם, אך במקרה בו אדם דאג לתזכורת או יש לו מניין קבוע כתבו האחרונים שניתן לאכול לפני קריאת שמע.

ב. **השאגת אריה** (ס"ד) חלק וסבר שהלכה כדעת הרשב"א, שניתן לכתחילה לקרוא קריאת שמע עד עלות השחר, שכן כך משמע מפשט הגמרא. בטעם הדבר שאין מקום לגזור לקרוא עד חצות נימק, שגזרו רק במקום בו עלולה להיעשות עבירה, לדוגמא אם לא יאכלו את הקודשים עד חצות יבואו לאוכלם לאחר עלות השחר ויתחייבו בכרת, אך לא גזרו במקום בו תוחמץ המצווה. ובלשונו:

"והשתא אתי שפיר, דבנאכלים גזרו שלא יבא לידי איסור בקום עשה שיבא לאכלם אחר זמנם. וכן הקטר חלבים ואיברים נמי גזירה שמא יקטירם לאחר עלות השחר ויעשה איסור בידים. אבל גבי קריאת שמע, אף אם יקרא לאחר עלות השחר אין איסור אף על גב דכבר עבר זמנו, כדתנן הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה."

ג. **הביאור הלכה** (שם, ד"ה וזמנה) בדעת ביניים נקט, שלכתחילה יש לקרוא עד חצות, אבל כיוון שיש ראשונים רבים הסוברים שאפשר לכתחילה לקרוא קריאת שמע עד עלות השחר - במקום הצורך ובשעת הדחק ניתן לאחר חצות. לדוגמא אדם המלמד תורה לאחרים עד חצות, אינו צריך להפסיק מלימודו כדי לקרוא קריאת שמע.

זמן תפילת ערבית

לכאורה, הדיון שראינו עד כה מתייחס רק לזמן קריאת שמע, שחובתה מדאורייתא ולכן גזרו שיש לקרוא לפני עד חצות. תפילת ערבית לעומת זאת, שמעיקר הדין היא תפילת רשות (עיין בדף לפרשת ויצא שנה ג') - ניתן להתפלל אותה כל הלילה. ובכל זאת למעשה, נחלקו בשאלה זו האחרונים:

א. **דרך החיים** (עמ' ע) סבר, שגם תפילת ערבית יש להתפלל לפני חצות. משום כך נקט, שהשוכח להתפלל מנחה וצריך להתפלל ערבית פעמיים, אינו יכול להתפלל תפילת תשלומים אחר חצות, שכן תשלומים ניתן להתפלל רק בזמן בו ניתן להתפלל לכתחילה. ב. **המשנה ברורה** (קח, טו) **והרב עובדיה** (יביע אומר י או"ח, א) חלקו וסברו, שדין זה נאמר רק בקריאת שמע ולא בתפילת ערבית.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...¹

¹ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com